

"תומך שבט מבית עדן" ותעודות תל-ברסף

מאთ

א. מלמט

כמו וכמה סתוםות בנבואת עמוס על הגויים, ועל הארמיים בכלל זה. بلا להיכנס בדיאון מקיף על הרקע ההיסטורי של דברי הנבניה על הארמיים (עמוס א', ג'-ה'), כאן נצטמצם בבירורו של פרט אחד: "תומך שבט מבית עדן" (שם פסוק ה'). קשה לכוון את הזמן שהנבניה רומו לו בדבריו על דמשק, ונראה שהדברים מוסבים על מאורעות שקדמו לימי הנבניה. אף אין להטעטלן מן האפשרות, שהנבואות על הגויים הן עיבוד מאוחר על-פי דפוסים ספרותיים קדומים). מכל מקום נראה לי, שדברי הנבניה על בית עדן מכוננים דווקא למציאות ההיסטורית שבימי עמוס, והתגלויות האpigraffiti החדשנות מארם נהרים יש בהן משום ראייה להשערהנו.

עכשופרי הדבר, שההצעות השונות, שהיו רווחות זמן רב, שהציגו לראות את בית עדן כאחת הערים בסוריה²), אין להן על מה שישմוכו. וכך נוכח זה יש לוחותה עם Bit Adini, המדינה הארמית על גdots נهر פרת, הנוכנת תקופה בתעודות האשוריות, מראשית המאה הט' ואילך³). רק מדינה חשובה זו רואיה לבוא על-ידי מלכות דמשק, ועל זיהוי זה מעידים גם שאר המ כתובים במקרא, שבית עדן נזכرت בהם (בצורה המקוצרת—עדן): במלכים

1) לעניין זה עיי' עתה ג. ה. טורטשינר (טורטשינר), לשון וספר, כרך א' (תש"ח), ע' 61 וא'

2) עיי' בפירושים לעמוס א', ה, (כגון: W.R. Harper, Amos and Hosea, Inter. Crit. Comment., p. 19 ואנציקלופדיה המקראית, כרך ב', ערך בית עדן (עמוס לא/or). מן הרואיו לציין, שכבר המתרגם הקדמוני התקשו בפירושו של השם בית עדן והולגאתה מתרגם אותו בשם עצם כללי — domus voluptatis — בית עידן, ובעקבתו של

תרגומו זה מפרש Haupt, OLZ X (1907), p. 306 שם וזה ככינוי לדמשק.

3) דעה זו נמצאת דרך משל כבר בפירושו של Sellin, Das Zwölfpropheten-Reallexikon der Assyriologie, II, buch, 1922, p. 167 Schiffer, Die Aramäer, 1911, pp. 61 sq. וגם: Bit Adini. Kraeling, Aram and Israel, 1918, pp. 54 sq.; O'Callaghan, Aram Naharaim, 1948, p. 104

ב' י"ט, י"ב (= ישעיה ל"ג, י"ב) נזכרים בני עדן אשר בתלאשר — בסמיכות לגוזן, חרן ורצף, וביחסו קאל כ"ג, כ"ג נזכרת עדן ליד חרן וכנה. מדינת בית עדן נוסדה במאה ה'י ועלתה משך המאה הראשונה של המאה ה'ט' לממלכת המדינה הארמית החשובה ביותר בארץ נהרים. בשנת 855 נכנסה בית עדן ע"י שלמנאסר הג' ונעשתה לפחותו אשורית. מכאן שעתם, חי במחצית הראשונה של המאה הח' איננו מכיר עוד אלא את הפחוות האשורית שנוסדה על אדמת המלכות הארמית הקדומה בית עדן. בימי עמוס משל הארץ זו נציב אשור, ולדעתי מתכוון לו הכנוי "תומך שבט" בפי עמוס, הרומו כנראה על שליט שמעמדו נמוך ממעמדו של מלך⁴).

מי היה אותו נציב אשור, שעמוס ניבא עליו?

פתח תשובה לשאלת זו אנו מוצאים בתעודות האשוריות שנחשפו בסוף שנות העשרים בתל-אחים, היושבת על הגדרה המזרחית של נהר פרת, מול שפך נהר סג'ור וכ-25 ק"מ דרומית לכרכמיש — והיא תל-ברספ, בירת בית עדן הקדומה⁵). בתעודות אלו מזקירת אישיותו של פחה אשור, Šamši-ilu (شمואל) שמו, שהוא ממונה על הגלילות המערביים של ארם נהרים, ובית עדן בכלל זה. שאל לא היה נציב אשור רגיל, אלא מושל תקיף שרכיב בידו את המשרות הרמות ביותר במלכה האשורית.

דבר זה אנו למדים מתוך הכתובת האשורית החורטה בפסיל האריות, שהקימים שמאל בשער הצפוני-מזרחי של תל ברספ. בכתובות זו⁶) נלוויים לשם של התארים הנכבדים תרתן, (שהוא משנה למלך), נגר-רבו (רב נציבים), ממונה על המקדשים, וראש הצבא (شورות 9 ו-14). אף מסתבר, למשל גם על "ארץ חת, ארץ גת וכל ארץ נמר" וככש כמה

⁴ עי' וְאַתָּה בְּפִסְكֵךְ חֶרְבָּה בְּיַחַד לְאַשְׁקָלוֹן אֲבָל חֹרֶת זו הִיא בְּעֵיה בְּפָנֵי עַצְמָה, בַּיּוֹחֵד שְׁהַפְּסָקָה הַנִּידּוֹן מוּשָׁפֵעַ בְּסֶגֶנוֹן מְפֻסְקָנוֹ שֶׁלְנוֹ.

⁵ פרשת החפירות במקום זה פורסמה בדו"ח ארכיאולוגי של Thureau-Dangin, Die Kleinen Propheten³, 1922, p. 122. כינוי זה נשנה באותו פרק גם בפסק ח', ביחס לאשקלון. אבל חורה זו היא בעיה בפני עצמה, בייחור שהפסק שמה של תל-ברספ כר-שלמנאסר, ככלומר טירת שלמנאסר, על שם הכובש האשור.

⁶ הש' הכתובת בדו"ח הנזכר בהערה הקומתית, עמ' 146 ואילך. הכתובת פורסמה לראשונה Thureau-Dangin, L' Inscription des Lions, etc., RA XXVII, י"ע (1930) p. 11-21

וכמה ארצות, וארכט בכלין (שורה 10 ואילך). וענין מיוחד בפרט זה, שבכל אותה הכתובת לא נזכר שמו של מלך אשר שמלך בימי שמשאל דבר זה שלא מצינו כמעט במקורות האשוריים, עדות מובהקת בו על רפיונו של מלך אשר שמלך בימי של שמשאל.

וכאן אנו מגיעים לבירור זמנו של שמשאל, שניתן לקבעו על נקלה מתוך רשימת האפונינים, שבה נזכר הפהה בשנות 780 (בימי המלך האשורי שלמנאסר ה'). 770 (בימי אשורדָן הג') ו-752 (בימי אשurnirari ה'). נמצא, שמשאל עמד בגודלו 29 שנים לכל הפהה, והשפעתו גדלה בودאי במלכה האשוריית מלחמת חולשתם. של מלכי אשר שבימים ההם, למ שלמנאסר ה' (773—782) ועד תגלת פלאסר הג'.

ימי גודלו של שמשאל חלו בתקופת הנביא עמוס מש, חי בימי רבעם הב', מלך ישראל (744—784), ובימי עזיהו, מלך יהודה (743—784) והרי הדעת נותנת, שהנביא נתכוון לאישיות תקיפה משיעור קומו של שמשאל. שמעו של הפהה האשורי האדר, שתפס בידו שלטונו עצמאי מרובה, הגיע בודאי למרחקים, ואף לגבולות ארץ ישראל. מושל זה, הכנוי "תומך שבט" הולם אותו, והוא ראוי להזכיר בחבורה אחת עם חזאל ובן הגד, מלכי ארט דמשק.

יתכן, שגם נבואת הפורענות של עמוס על תומך השבט מבית עدن יש לה אחיזה במציאות ההיסטורית. אמן אין לנו לפि שעה ידיעות על גורלו של שמשאל בסוף ימי. אבל ידוע, שעם עלותו של מלך אשר התקיף, תגלת פלאסר הג', לשטון בשנת 745, באו שינויים מכריעים בארגון הפהה האשוריית. תגלת פלאסר שביקש להחזיר לעצמו את השטון בחלבי המלכה שהיא רופף בימי קודמיו, עמד וחילק את הפההות הגדולות לחטיבות קטנות יותר. עדות ברורה למדיניות זו מצאנו בחפירות של תל-אחמדר (=TEL ברספ') וארכְּסֶלְּן-טש השכנה (העיר חידת של המקורות האשוריים) לפי הממצא הארכיאולוגי שנגלה שם, חידש תגלת פלאסר את השטון המלכותי בשני המרכזים הללו). בדרך זו נותקה תל-ברספ' מן המרכז בחורן ונחפכה לנציבות אשוריית צפירה, והשלטון העצמאי המפואר של האיזור כולל עבר מן העולם. אם היה עדין שמשאל בחיים בראשית ימי של תגלת פלאסר, בודאי היה גורלו כגורל פחוותו.

7) הש' Thureau-Dangin, Barrois, Dossin, Dunand, Arslan-Tash I, 1931, pp. 7 sq.

השערתנו בעניין זהותו של "חומר שבט מבית עדן" עם הנציב האשורי שמשאל, דומה יש לה חיזוק גם מתרגומם השבעיים לפסוקנו. תרגום זה גורש בכל גוסחותיו "מבני חן" (אֲנָשֵׁים מִן־חַן) במקומו "מבית עדן"⁸⁾. ואין כאן שיבוש גרافي, כדעת חוקרים שונים⁹⁾, אלא גוסחה השובה מקור ההיסטורי מהימן. שכן ידוע שמרכזי פחוותו של שמשאל הייתה העיר חן, השוכנת על גאות הבליח' העליון, ומקום מושבו זה משל שמשאל גם על האיזור של בית עדן. ואילו גוסחת המסורות מזכירה דוקא את בית עדן, משום שחלב זה היה בגבול המערבי של נציבותו של שמשאל וקרוב ביותר לאופק הישראלי.

⁸⁾ אמנים מתרגומם השבעיים גורש במקום (חומר) שבט אֲנָשֵׁים, דהיינו שבט במשמעות עט.

⁹⁾ כך הניחו, שהאותיות ד' ור' נחלפו, עי' למשל בפירושו של Harper, שם, ע' 22.